
PARTIZANI: RAK-RANA ZAPADNE HERCEGOVINE

IVICA ŠARAC, *Metastaze jedne revolucije: Uspostava komunističko-partizanske vlasti u zapadnim dijelovima Hercegovine (listopad 1944. – ožujak 1945.)*, Crkva na kamenu, Mostar, 2019., 431 str.

U biblioteci nakladne kuće Crkva na kamenu 2019. godine objavljena je knjiga Ivica Šarca naslovljena *Metastaze jedne revolucije: Uspostava komunističko-partizanske vlasti u zapadnim dijelovima Hercegovine (listopad 1944. – ožujak 1945.)*. Urednik je ovoga djela prof. dr. Božo Goluža. Knjiga se sastoji od 431 stranice. Početni popis kratica (str. 7) slijede Šarčeva uvodna promišljanja (str. 9–32), glavni dio teksta podijeljen u tri veće cjeline koje Šarac zaključuje završnim promišljanjima (str. 334–338). U knjizi se nalazi i dodatak s većim brojem skeniranih izvornih dokumenata (str. 339–398). Nakon toga slijede popisi izvora i literature (str. 399–414), popis imena (str. 415–428) te autorova zahvala (str. 429), a čitava knjiga zaključena je recenzijama prof. dr. sc. Bože Goluže i dr. sc. Roberta Jolića (str. 430).

U podužim autorovim uvodnim promišljanjima opisani su motivi pisanja ovoga djela. Autor naglašava da se radi o drugome dijelu planirane trilogije kojom želi opisati genezu stereotipa o Hrvatima Hercegovine. Nakon što je u prvoj knjizi *Kultura selektivnoga sjećanja: Hrvati Hercegovine i Nezavisna Država Hrvatska* opisao prevrate u proljeće 1941. godine te eskalaciju nasilja koja ih je slijedila, Šarac se u ovome djelu fokusira na tri mjeseca završne faze Drugoga svjetskog rata koja su uz uspostavu komunističko-partizanske vlasti popraćena novim valom nasilja u zapadnoj Hercegovini. Autor, nadalje, ističe kako ipak nisu svi Hrvati zapadne Hercegovine patili zbog dolaska partizana u ove krajeve i kako postoji određen broj pragmatičnih pojedinaca koji su na vrijeme ocijenili predstojeći razvoj situacije te se odazvali na partizanske pozive, iako je većina lokalnoga stanovništva imala negativan stav prema nadirućoj vojsci. Šarac navodi kako su iz tih redova kasnije iznjedrili lokalni moćnici, državni birokrati i stranački funkcionari, koji će stvoriti

svojevrzne vladajuće dinastije na lokalnoj razini. Autor tom mišlju najavljuje završni dio svoje trilogije.

Terra incognita naslov je prve i najkraće cjeline knjige (str. 33–78). Šarac u ovome poglavlju ukratko opisuje stanje u zapadnoj Hercegovini od jeseni 1941. godine do jeseni 1944. To je razdoblje dvogodišnje talijanske uprave, a potom i vlasti NDH uz potporu njemačkih snaga. Talijani, čija je iredenta ciljala na čitav Jadran te u sklopu svoje politike *mare nostrum* pokušavala obuhvatiti cijelo Jadransko primorje i uz to osigurati široko zaleđe svojim teritorijima, nisu željeli dopustiti osposobljavanje hrvatske uprave, kako u Dalmaciji tako ni u Hercegovini. Stoga je talijansko razdoblje obilježeno četničkim teroriziranjem hrvatskih krajeva uz potporu i poticaj talijanske vojske i uprave u svrhu destabilizacije stanja u ovim krajevima. Četničke formacije su 1942. legitimizirane formiranjem Dobrovoljačke antikomunističke milicije (*Milizia Volontaria Anticomunista*), tako da su za talijanske uprave u nacionalno jednolikome hrvatskom području zapadne Hercegovine pripadnici četničkih odreda mogli nositi oružje, dok je ta privilegija uskraćena ustašama. Najmasovniji zločin koji su počini četnici odvio se u listopadu 1942. na području Rame, kada je ubijeno gotovo tisuću civila (645 Hrvata i 302 Muslimana) u svrhu etničkoga čišćenja tih krajeva. Šarac navodi kako se određeni broj ustaških činovnika nije mirio s takvim stanjem te su, revoltirani upadima četničkih formacija u više ljubuških i bekijskih sela, pokušali pokrenuti otpor četničkomu haranju i talijanskoj upravi. Ipak, sve takve ideje ugašene su po direktivama s viših instanci vlasti NDH. Unatoč tomu, kapitulacijom Italije u ljeto 1943. godine slabi i četnički utjecaj u ovim krajevima. Prevagom odnosa snaga na stranu saveznika i napredovanjem Crvene armije s istoka razvila se povoljnija klima i za pripadnike Narodno-oslobodilačke vojske Jugoslavije (dalje: NOVJ), pa su oni u jesen 1944. godine konačno bili spremni na zauzimanje zapadne Hercegovine, koje se odvijalo iz dva smjera: napredovanjem brigada 29. hercegovačke divizije s jugoistoka i nadiranjem jedinica 8. dalmatinskog korpusa sa sjeverozapada.

Druga cjelina knjige nosi naslov *Jesen* (str. 77–164). Autor u ovome poglavlju detaljnije opisuje razdoblje od kraja listopada 1944. do kraja

iste godine, tijekom kojega snage NOVJ-a prodiru u zapadnu Hercegovinu i uspostavljaju vlast. Prvi su dolazili pripadnici 12. hercegovačke brigade u sastavu 29. hercegovačke divizije, većinom srpske nacionalnosti. Oni su 26. listopada 1944. zauzeli Metković, a potom Čaplinu te 1. studenog i Čitluk, dok je Ljubuški zauzeo novoosnovani Zapadno-hercegovački partizanski odred u noći s 28. na 29. listopada. S druge strane napreduju 3. i 4. brigada 9. divizije i 13. brigada 26. divizije, sve tri u sastavu 8. dalmatinskog korpusa. Snage dalmatinskih partizana 10. listopada 1944. zauzimaju Livno, 16. studenog Duvno, a 18. studenog i Posušje. Krajem studenoga slabi napredovanje dalmatinskih snaga NOVJ-a prebacivanjem fokusa i jedinica na kninsko bojište. Nakon partizanskoga zauzimanja dijelova zapadne Hercegovine zaustavljeno je napredovanje NOVJ-a prema Širokom Brijegu i Mostaru, a tako će ostati gotovo tri mjeseca. To je bila posljedica partizanskoga suočavanja s organiziranom pozicijskom obranom, lošim obavještajnim podacima te otporom domaćega stanovništva na prethodno zauzetim teritorijima. U to vrijeme pokušava se organizirati uprava, što je bilo otežano jer je većina nacionalno jednolikoga stanovništva simpatizirala NDH koja je i najviše radila na gospodarskome napretku zapadne Hercegovine unatoč ratnim godina. Konsolidacija vlasti popraćena je hvatanjem „dezertera i škripara“, kako su okarakterizirani brojni nepodobni civili, a OZNA je počela sa sastavljanjem popisa ljudi za odstrjel te njihovu likvidaciju. Taj prvotni val likvidacija odvijao se nakon svojevrstnih suđenja u kojima su stradali uglavnom pripadnici ustaško-domobrantskih postrojbi zaostali na zauzetome teritoriju uz nekolicinu civila. Osim ovoga tipa „legalnih“ likvidacija komunističke vlasti provode i „materijalna kažnjavanja“ sela koja sumnjice za kolaboraciju sa snagama NDH. Prilikom takvih odmazdi živote je bez suđenja izgubilo više civila, a posebno su bili ugroženi oni kojima su srodnici još uvijek bili na suprotnim stranama bojišnice, a takvih u zapadnoj Hercegovini nije bilo malo. Iako su se na dnevnoj bazi odvijale likvidacije nepoćudnih građana na razne načine, komunističke su vlasti i dalje pokušavale pridobiti domaće stanovništvo. Šarac navodi kako se njihova propaganda ne usmjerava toliko protiv ustaša, koji nedvojbeno stječu epitet gubitnika, koliko prvenstveno

protiv Katoličke Crkve i „mačekovaca“. KPJ je spremna na preuzimanje vlasti te se želi obračunati s onima koji najviše utječu na antikomunistički karakter zapadnohercegovačkoga puka. U skladu s time donijeli su i direktivu za „orijentaciju nastavnica u njihovom radu“. Komunističke vlasti nastoje promijeniti identitet naroda indoktrinacijom, kako djece tako i odraslih, pa organiziraju i brojne agitacijske skupove. Međutim, cilj je bio teško ostvariv. Propovijedajući egalitarizam, komunističke vlasti strogo su se obračunavale s „nazadnim“ i „inferiornim“ antikomunistima, koji su u zapadnoj Hercegovini bili u većini.

Treće i obujmom najveće poglavlje Šarac je naslovio *Zima* (str. 165–333), a u njemu opisuje konačan obračun snaga NOVJ-a s ustaško-domobranskim i njemačkim postrojbama te eskalaciju nasilja koja ga je slijedila. No, prije partizanskoga zauzimanja Širokog Brijega i Mostara dogodio se protuudar njemačkih i ustaško-domobranskih jedinica. U neočekivanoj akciji nazvanoj *Bura* krajem siječnja 1945. ustaško-domobranske snage i dio njemačkih snaga povratili su zauzete dijelove zapadne Hercegovine i s toga teritorija istjerali pripadnike NOVJ-a. Međutim, Vrhovni štab naređuje što brži povratak tih područja, pa su na zapadnu Hercegovinu upućene brojnije snage. Na prijelazu sa siječnja na veljaču 1945. partizani 29. hercegovačke divizije zauzimaju Čaplinu, dok snage 8. korpusa prodiru prema Ljubuškom i Čitluku. Povlačenje ustaško-domobranskih snaga pratio je masovan zbjeg lokalnoga pučanstva koje je osjetilo teret komunističke vlasti. Opravdavajući svoj neuspjeh koji je doveo do kratkotrajnoga gubitka ovih područja, partizanski vojni izvještaji, između ostaloga, kao krivicu navode neprijateljski nastrojen narod te se po ponovnoj uspostavi vlasti odlučuju konačno obračunati s „krivcima“. Šarac navodi više primjera komunističke propagande gdje se nerealno preuveličava uloga naroda i franjevaca u ustaško-domobranskome napredovanju tijekom *Bure* te smatra kako je svrha takvih pamfletističkih izvještaja bila opravdanje planiranih nasilja nad franjevcima i civilima. Prva je na redu bila Čapljina. Partizani su 28. siječnja 141 odraslog Hrvata čapljinskoga kraja bacili u nabujalu Rotimlju, a zatim su 3. veljače u samome gradu pobili 177 Hrvata i Muslimana, među njima žene i djecu, te njihova tijela bacili u masovnu grobnicu kod crkve sv.

Franje. U čapljinskim egzekucijama život su izgubili župnik fra Petar Sesar, časna sestra Regina Milas kao i hodža Džemal Čivić, a naknadno je ubijen i gabeoski župnik don Martin Krešić. Partizani su provodili „osvete“ i na području Ljubuškog odakle je prema partijskim dokumentima zajedno s ustaško-domobranskim snagama izbjeglo preko 3000 civila. Nakon ponovnoga zauzimanja ovih krajeva pripadnici NOVJ-a vrše „čišćenje“ i pljačke sela nazivane „ekonomskim akcijama“, tijekom kojih je stradao veći broj civila koje autor poimenično nabraja. Za to su vrijeme savezničke i partizanske zrakoplovne snage (*Balkan Air Force*) bombardirale samostane na Širokom Brijegu i Humcu.

Opisavši drugo partizansko zauzimanje dijelova zapadne Hercegovine, Šarac nastavlja pisati o završnim borbama za Široki Brijeg koji je napalo 30 000 partizana iz sastava 8. korpusa. Napad je krenuo u jutro 6. veljače 1945., a partizani su fokus stavili na franjevački samostan u Širokom Brijegu, iako se isti nije nalazio na popisima važnih obrambenih utvrđenih punktova. Grad je osvojen idući dan. Prije opisa masakra nad franjevcima Šarac opisuje partizanska ubojstva civila u selima čitave zapadne Hercegovine, a poimenično navođenje stradalih proteže se na nekoliko stranica knjige. Autor je posvetio veliku pažnju egzekucijama širokobrijeških franjevacu, od kojih je dio život izgubio izvan Širokog Brijega. Tako su fra Leopold Augustin Zubac, fra Krešimir Pandžić, fra Roland Zlopaša, fra Rudo Jurić i fra Kornelije Sušac, koji su pred partizanima pobjegli u Mostarski Gradac, tamo pogubljeni s tamošnjim kapelanom fra Zvonkom Grubišićem. Fra Marko Dragičević nalazio se u Župi Izbično, gdje je i ubijen s fra Nevinkom Mandićem i fra Bonom Andačićem. U samome Širokom Brijegu partizani su prve egzekucije izvršili već 7. veljače prilikom zauzimanja grada. Nakon osvajanja samostanskoga platoa odveli su sve zarobljenike u samostan, odakle puštaju civile, a zadržavaju svećenike i njihove učenike. Franjevci su jedan po jedan odvođeni te likvidirani, nakon čega su njihova tijela spaljivana u prostorijama gimnazije. Taj dan ubijeno je 12 širokobrijeških franjevacu: fra Marko Barbarić, fra Stanko Kraljević, fra Ivo Slišković, fra Krsto Kraljević, fra Arhandeo Nuić, fra Dobroslav Šimović, fra Tadija Kožul, fra Borislav Pandžić, fra Žarko Levantić, fra Viktor Kosir, fra Stjepan

Majić i fra Ljudevit Radoš. No to nisu bili svi, idući je dan, uz veći broj civila, uhvaćeno još osam franjevacu koji su ovaj put odvedeni s većim brojem zarobljenika na kamionima prema dalmatinskomu zaleđu gdje su likvidirani i bačeni u masovne grobnice. Život su izgubili: fra Bonifacije Majić, fra Fabijan Kordić, fra Radoslav Vukšić, fra Fabijan Paponja, fra Andrija Jelčić, fra Leonardo Rupčić, fra Melhior Prlić i fra Miljenko Ivanković. Uz fra Mariofila Sivrića, koji je ubijen na nepoznatome mjestu, brojka stradalih širokobrijeških franjevacu penje se na 27. Dok su za pripadnike širokobriješkoga samostana komunističke vlasti pokušale navući stigmatu kolaboracionista provlačeći tezu o oružanome otporu redovnika, za likvidaciju ostalih svećenika zapadne Hercegovine nije bila potrebna ta etiketa. Partizani su ubili: fra Ćirila Ivankovića i fra Filipa Gašpara iz Gradnića te fra Jaku Križića, čitlučkoga župnika. Netragom je nestao fra Martin Sopta iz Čerina, dok su u Ljubuškom ubijeni fra Julijan Kožul i fra Paško Martinac. Iz Drinovaca su odvedeni fra Zdenko Zubac koji je ubijen sa širokobriješkim franjevcima u Zagvozdu i fra Slobodan Lončar čije je tijelo bačeno s još 27 drugih žrtava u masovnu grobnicu na Tomića njivi pored Ljubuškog.

Osvojivši Široki Brijeg, partizani su 13. veljače 1945. pokrenuli napad na Mostar koji je pratila eskalacija nasilja nad civilima. Šarac i ovaj put donosi poimenične popise civilnih žrtava, ali navodi i to da su partizani vršili egzekucije zarobljenih vojnika. Pogubili su također 13 ili 15 njemačkih radnika na rudniku, a prilikom osvajanja Nevesinja pogubili su i bacili u jamu 189 lokalnih Muslimana, dok su u jamu Novakušu odvoženi i bacani i zarobljenici iz Mostara. U samome gradu bilo je nekoliko masovnih grobnica, a jedna je od njih i podno brežuljka Biskupove glavice, gdje će kasnije biti izgrađeno partizansko groblje. Pored likvidacija vojnih zarobljenika i civila partizani su se i u Mostaru okomili na franjevce pa su iz samostana odvojili, ubili i bacili u Neretvu sedmoricu franjevacu. Život su u Mostaru izgubili: fra Leo Petrović, fra Grgo Vasilj, fra Jozo Bencun, fra Bernardin Smoljan, fra Kažimir Bebek, fra Rafo Pehar i fra Venancije Pehar. Osvajanjem Mostara završeno je partizansko osvajanje zapadne Hercegovine, a time i vremenski okvir koji je Šarac uzeo za obradu u svojoj knjizi. Na završnim stranicama autor pokušava razjasniti motive koji su partizane nagnali na tako brutalan nastup

prema franjevcima. Smatra da komunistički ateizam nije jedini niti je dovoljan razlog za tako nešto te fokus stavlja na utjecaj koji su franjevci imali kod ovoga izrazito religioznoga puka. Partizani su puno blaži nastup imali u Mostaru, gdje su ubili utjecajnije svećenike kao što su provincijal fra Leo Petrović i gvardijan fra Grgo Vasilj te one koji su izbjegli s prethodno zauzetih područja zapadne Hercegovine ne priznavši time vlast KPJ-a, dok su u Širokom Brijegu pobili čak 27 redovnika. Široki Brijeg osvojen je prvi nakon tri mjeseca otpora te je dočekan na nož razjarenim partizanskim jedinicama, a tu se nalazila i franjevačka gimnazija koja je obrazovala stanovništvo čitave zapadne Hercegovine te im usađivala identitet suprotiv komunističkim idealima. Mostarski samostan nije imao toliko „strateško“ značenje te su se na „odstrjelu“ partizanskih snaga našli oni koji su prema procjeni komunističkih vojnih snaga smatrani neupitnim partizanskim neprijateljima, što je uključivalo i vodstvo redovničke franjevačke zajednice, s ciljem destabilizacije franjevačkoga utjecaja u Hercegovini.

Šarčeva je knjiga vrijedna čitanja, njegov stil pisanja i sposobnost zaključivanja lako zaintrigiraju čitatelja, a sve to popraćeno je velikim brojem citata iz izvornih dokumenta čime autor omogućuje čitatelju slobodu vlastite interpretacije opisanih događaja. Čitajući knjigu, čiji naziv aludira na „malignost“ partizanskih jedinica, došao sam do zaključka kako pripadnici Narodno-oslobodilačke vojske Jugoslavije za katolički narod zapadne Hercegovine sigurno nisu bili osloboditelji. Njihove ideje i ciljevi tomu su narodu bili strani i neprijateljski, a njihova netolerancija za antikomunistički karakter naroda bila je glavni uzrok poslijeratnih nedaća. Iako će s vremenom rasti simpatija prema komunizmu i partizanima, u velikoj mjeri i prisilno, nedvojbeno je da je negativan prvotni dojam, građen tijekom tri ključna mjeseca rata, ostao duboko urezan u sjećanje hercegovačkoga katoličkog naroda te uvelike oblikovao njihovu buduću ideologiju. Stoga možemo reći da su partizani od listopada 1944. do ožujka 1945. doista bili rak-rana Hrvatima katolicima zapadne Hercegovine.

ZVONIMIR HERCEG
zvonimirherceg1997@gmail.com